

Boer, Th.A., 'Hoe bepaalt mijn levensbeschouwing mijn morele opvattingen?', in L.L.E. Bolt, M.F. Verweij, J.J.M. van Delden (*et al.*), *Ethiek in praktijk*. Tweede, geheel herziene druk. Assen: Van Gorcum, 2003, 143-50

Hoofdstuk 16   Hoe bepaalt mijn levensbeschouwing mijn morele opvattingen?

Theo Boer

1 Inleiding

Tot dusverre is levensbeschouwing nog niet thematisch aan de orde geweest. Aan de ene kant is dat niet zo verwonderlijk, want veel mensen rekenen levensbeschouwing tot het privé-domein. Toch is er wel degelijk reden om over de relatie levensbeschouwing-ethiek na te denken. Iedereen heeft een levensbeschouwing, en bij niemand blijft levensbeschouwing zonder gevolgen voor de praktijk, zoals we zullen zien.

Wat is een levensbeschouwing? Met het begrip worden nogal eens verschillende dingen bedoeld, en het heeft soms de reputatie van vaag, ongrijpbaar, en riskant om over te beginnen. Niet alleen denken we over fundamentele dingen soms heel divers, maar vaak weten wij niet eens of we op de diepste vragen van het leven eigenlijk wel een visie *hebben*. Alle reden dus om te proberen wat duidelijkheid te verschaffen. Een levensbeschouwing is de diepste levensoriëntatie van een mens en bestaat uit drie onderdelen:

(1) Een *centraal waardensysteem* (ook normatieve component genoemd), dat wil zeggen de waarden die de rode draad vormen in en achter je morele keuzen. Het gaat hier niet om morele overtuigingen tot in detail, maar om algemene en fundamentele waarden.

(2) *Overtuigingen over feiten* (ook wel theoretische component genoemd): over de wereld, het eventuele bestaan van God, oorsprong, wezen en bestemming van de mens. Deze overtuigingen betreffen zowel empirische als metafysische (bovennatuurlijke) zaken.

(3) Een *grondhouding* (ofwel de affectieve component). Mensen kunnen weliswaar dezelfde feitelijke overtuigingen en waarderingen hebben, maar toch heeft de één een pessimistische, de ander een optimistische grondhouding.

Duidelijk uit deze beschrijving is dat een levensbeschouwing niet per sé godsdienstig is. Iedereen heeft, expliciet of impliciet, een levensbeschouwing. Zou dat niet zo zijn, dan zou de rode draad in je handelen en denken ontbreken. Kijken we eens naar enkele levensbeschouwingen die we in Nederland aantreffen. Een *humanistische* levensbeschouwing benadrukt waarden als autonomie en gelijke waarde van ieder mens; van de mens en de wereld wordt aangenomen dat ze in een proces van gelukkige toevalligheden zijn ontstaan, en doel en zin van het menselijk bestaan is te leven naar alle in je aanwezige capaciteiten van wil en rede (zelfontplooiing). De grondhouding wordt gekenmerkt door optimisme over de mogelijkheden van de mens.

Een *calvinistische* levensbeschouwing (ook wel reformatorisch of protestant genoemd, een grote christelijke stroming in Nederland) benadrukt de waarden van liefde en verantwoordelijkheid; de mens is doelbewust door een scheppende God geschapen; en doel en bestemming van het universum worden door de mens niet gemaakt maar ontdekt. Als grondhouding combineert het Calvinisme een pessimisme over de morele staat van de mens met vertrouwen in de goede afloop.

Kun je bij deze voorbeelden al verschillende varianten binnen één levensbeschouwing onderscheiden, bij een *postmoderne* levensbeschouwing ligt het nog complexer: de postmoderne mens wantrouwt namelijk vastomlijnde levensbeschouwingen en kiest liever voor

het naast elkaar laten staan van waardensystemen, feitelijke overtuigingen en grondhoudingen, ook als die elkaar tegenspreken. De postmoderne mens neemt nu eens uit de ene, en dan weer uit de andere levensbeschouwing een element dat hem op dat moment waar, waardevol, praktisch of bij hem passend voorkomt. Sommigen bestrijden dan ook dat het postmodernisme een levensbeschouwing met de drie genoemde componenten is en spreken liever van een 'levensgevoel'. Qua waardensysteem wordt het postmodernisme gekenmerkt door een pluralisme van waarden, waarin individualisme een belangrijke plaats inneemt. Vastomlijnde feitelijke overtuigingen over het universum zul je in het postmodernisme tevergeefs zoeken: over hoe de mens is ontstaan en of er een God bestaat, is weinig te zeggen; zin en doel van de mens worden niet ontdekt, maar door de mens zelf gemaakt. De grondhouding combineert realisme met pragmatisme. Grote idealen ontbreken, en over de goedheid van de mens maakt de postmoderne mens zich weinig illusies. We staan hier wat langer bij het postmodernisme stil, omdat deze stroming alle levensbeschouwingen in de Westerse wereld direct of indirect heeft mee-beïnvloed. Zelfs uit Calvinistische of Katholieke hoek horen we regelmatig dat "iedereen het toch zelf moet weten". Evenzo wordt het traditionele humanisme dikwijls gekenmerkt door een vergaand pragmatisme en een waardenpluralisme. Dit kleurt op zijn beurt de manier waarop we, alleen en gezamenlijk, met ethische vragen omgaan.

2 Welke verbindingen zijn er?

Uitgaande van de gegeven omschrijving van levensbeschouwing is er een onmiskenbare relatie met de ethiek. Een levensbeschouwing omvat immers mede je centrale waarden. Maar kunnen we die verbinding nog nader omschrijven? We kijken naar vier terreinen: de redenen om moreel te zijn, je visie op de feiten, de afwegingen die je maakt tussen waarden, en je motivatie om woorden in daden om te zetten.

2.1 Levensbeschouwing kan redenen verschaffen om moreel te zijn

Traditioneel is in de ethiek één van de meest intrigerende vragen: waarom zou ik moreel zijn? Waarom zou ik een belofte houden, iets wat ik gevonden heb terugbrengen, opstaan voor iemand in de metro? Iemand in de zorgsector kan zich afvragen: waarom zou ik mij inzetten voor mensen met een ziekte of handicap terwijl er elders misschien meer geld is verdienen? Dikwijls worden deze vragen vrij snel beantwoord met een verwijzing naar intuïties ("Dat doe je toch gewoon!") of pragmatische overwegingen ("Dan helpen anderen mij misschien als ik in zo'n situatie kom"). Maar zulke antwoorden volstaan niet altijd, met name niet als je geduld en medemenselijkheid zwaar op de proef worden gesteld, of wanneer je als moreel handelend mens geen enkel voordeel ("Voor wat hoort wat") kunt behalen, zelfs niet op termijn. Gelukkig komt de vraag "waarom zou ik moreel zijn?" ook niet dagelijks op, want als iedereen zich haar voortdurend stelde, kun je er moeilijk op vertrouwen dat anderen hun plicht doen.

Desondanks moet ieder mens voor zichzelf wel een antwoord hebben op de vraag waarom je je moreel wilt gedragen. Waarom niet gekozen voor wanorde als die ons beter uitkomt? En waarom zou je je moreel opstellen als anderen er de brui aan geven? Antwoorden hierop vind je dikwijls in je levensbeschouwing. De filosoof Kant pleit ervoor om moreel te zijn uit achting voor de 'plicht'; Hume ziet in emoties een basis voor de moraal; en de filosoof Kierkegaard verzucht dat de keuze om moreel te zijn gewoonweg niet te motiveren valt (als je dat een antwoord kunt noemen). Voor wie dat allemaal niet overtuigend vindt, zijn er ook andere antwoorden. Een traditioneel godsdienstig antwoord is dat wij moreel zijn uit

dankbaarheid voor wat God ons gegeven heeft: ons leven, de wereld, vergeving, de toekomst. Veel godsdienstige antwoorden verwijzen ook naar ideeën over God die alles ziet en de mens voor zijn gedrag verantwoordelijk stelt. Een op het humanisme georiënteerd antwoord verwijst dikwijls naar de menselijke waardigheid: de mens vertegenwoordigt een unieke, niet verder te motiveren waarde.

2.2 Levensbeschouwing bepaalt je kijk op de feiten

Elke inleiding in de ethiek zal op de één of andere manier gewag maken van de problematische relatie tussen waardeoordelen en feiten. Het meest geprononceerd is dat omschreven in de theorie van de zogenaamde naturalistische drogreden (zie hoofdstuk 15). In de moraal houd je als het goed is een kritische afstand tot feiten en opinies. Dat heeft als voordeel dat je je niet bij de feiten neerlegt, en het impliceert de bereidheid om de werkelijkheid soms creatief onder handen te nemen. Maar die afstand tussen feiten en waarden is soms doorgeslagen, met als gevolg een ‘autonome’ ethiek die zich aan feiten, zoals natuurlijke processen en menselijke beperkingen, weinig gelegen laat liggen. Natuurlijk moet elke ethiek zich rekenschap geven van de grenzen die de feiten aan ons handelen stellen. Er bestaat geen plicht om allemaal zo te zijn als Moeder Teresa, omdat de meesten van ons nu eenmaal geen heiligen zijn.

Maar feiten kunnen wel degelijk meer doen dan ons handelen begrenzen. Op dat punt kunnen levensbeschouwingen een rol gaan spelen. Zij kunnen een interpretatie geven van de werkelijkheid die richting en houvast geeft aan je handelen. Aan kale feiten heb je maar weinig, want de werkelijkheid zit vol tegenstrijdigheden en tragiek. Maar wie desondanks in die werkelijkheid een rode draad ontwaart, kan daar in de moraal rekening mee houden. Een voorbeeld is je visie op de oorsprong, het doel en het wezen van de mens en de gevolgen die dat heeft voor je visie op het ouder worden. Voor de één is ouderdom de definitieve en onomkeerbare teloorgang van menselijk kunnen; voor een ander een fase van nieuwe mogelijkheden, van rijping, van in het reine komen met ziektes en sterfelijkheid; en voor een derde een tijd van doorbijten in afwachting van een doorleven na de dood. Een ander voorbeeld. Voor de één zijn handicaps, ziekte of afhankelijkheid een inbreuk op iemands waardigheid; voor een ander is waardigheid iets waar ziekte of handicap geen grip op hebben; en voor een derde wordt iemands waardigheid zelfs groter naarmate hij zich in ziekte of afhankelijkheid weet te schikken. Een derde voorbeeld: voor de één is een ongebornen vrucht volledig mens, omdat er al een ziel in huist; voor een ander is mens-zijn afhankelijk van de aanwezigheid van menselijke vermogens als willen en denken, en ontbeert een ongebornen vrucht de volledige menselijke status; weer een ander, die de menselijke status aantreft in de potentie tot denken en willen dan in de feitelijke capaciteiten daartoe, zal aan ongebornen leven weer een hogere waarde toekennen. Al deze voorbeelden geven aan dat feiten en waarden niet zo makkelijk te scheiden zijn als soms wordt aangenomen. Zij illustreren bovendien dat feitelijke overtuigingen gevolgen kunnen hebben voor hoe wij met mensen omgaan.

2.3 Levensbeschouwing en je morele afwegingen

In de ethiek hebben we te maken met een veelheid van waarden en met van die waarden afgeleide principes. Moraal is geen kwestie van simpelweg een regeltje volgen of een waarde toepassen. Waarden of principes verdienen nogal eens een nadere toespitsing. Ook kunnen ze onderling in conflict raken. In de zorgsector gaan veel morele problemen terug op een conflict tussen autonomie (respect voor de wens van patiënt of cliënt) en weldoen (is een behandeling

wel nuttig? Mogen we iemand tegen zijn wil een effectieve behandeling geven?). Vergelijkbare afwegingen kennen we in het bedrijfsleven. Dat een klant iets graag wil (autonomie) kan strijdig zijn met zijn welzijn, of het kan schade aan het milieu toebrengen (niet schaden). Bij die invulling en afweging van principes en waarden kan levensbeschouwing een rol van betekenis spelen, en wel op vier punten: het levert een kijk op de feiten die je principes en waarden omringen (zie hierboven); het beïnvloedt je afweging als zich conflicten voordoen; het kan ze toespitsen; en het levert mogelijk ook nieuwe principes of waarden.

(1) De afweging

Dat je dezelfde waarden kent, wil nog niet zeggen dat je ze in conflictsituaties op dezelfde manier afweegt. Een voorbeeld: door grote filevorming is de aanleg van een weg langs een natuurgebied gewenst. De automobilist wil graag sneller van A naar B (autonomie) en het Ministerie van Verkeer is van mening dat het de veiligheid bevordert (weldoen). Aan de andere kant wijzen milieugroeperingen op de nadelen die de weg heeft voor de vogelstand en de rust van het gebied. Het dilemma is helder, maar welke waarde krijgt de voorrang? Daar geeft de ene levensbeschouwing misschien een andere afweging te zien dan de andere. Uitgaande van een religieus geïnspireerde houding ('rentmeesterschap' of 'respect voor de schepping') of een ecologische benadering heb je de neiging om de weg niet aan te leggen. Een liberale of utilistische benadering zal wijzen op de vrijheid van de automobilist om zich te bewegen en op het economische gewin van een directe verbinding. Mogelijk kiest een humanist om een andere reden, namelijk de verkeersveiligheid, eveneens voor aanleg van de weg. Een voorbeeld uit de zorgsector. Er is bij een man een tumor geconstateerd waarvan de kansen op een effectieve behandeling klein zijn, terwijl de behandeling bovendien duur is. Behandelen of niet? Het principe van autonomie zegt: vraag het de patiënt; maar de principes van rechtvaardigheid en weldoen zeggen: deze behandeling is duur en waarschijnlijk ineffectief. Hoe graag de patiënt zich ook aan deze laatste hoop vastklampt, we moeten ook denken aan de betaalbaarheid van het zorgstelsel. Ook bij deze afweging zijn er meerdere uitkomsten mogelijk die met je levensbeschouwing samenhangen. Zo zijn er nog vele voorbeelden te noemen. De principes en waarden zijn veelal wel duidelijk, maar welke de voorrang verdient, is dat niet. Niet zelden is het zo dat wanneer iemand zegt "Dit is toch helder! Principe A of B verdient hier voorrang", hij deze keuze mede maakt op basis van een samenhangende levensvisie. Welk van je principes of waarden het wint, hangt uiteindelijk mede af van het centrale waardensysteem uit je levensbeschouwing. Heel in het algemeen kunnen we stellen dat godsdienstige oriëntaties wat meer 'op hebben' met het principe van weldoen (denk aan barmhartigheid als oude christelijke plicht) dan het humanisme en het postmodernisme. Laatstgenoemde kenmerken zich erdoor dat ze in conflicten wat sneller aan het autonomieprincipe voorrang geven.

(2) Toespitsing van principes en waarden

Principes en waarden zijn vaak voor meerderlei uitleg vatbaar. Dat is handig omdat een bepaalde 'weldadige vaagheid' kan helpen om de consensus en het begrip te bevorderen. Toch kun je soms niet om de vraag heen: wat bedoelt iemand ten diepste, of juist heel concreet wanneer hij een principe of waarde naar voren brengt? Een voorbeeld is het principe van *rechtvaardigheid*: 'gelijke gevallen gelijk behandelen', en 'lasten eerlijk verdelen'. Bekijken we deze laatste criteria nader, dan wordt duidelijk dat ze vooral formeel en niet materieel zijn: wat we met begrippen als 'gelijk' en 'eerlijk' bedoelen, wordt niet gespecificeerd. Is een eerlijke verdeling van lasten een verdeling op basis van draagkracht? Of 'verdient' iedereen precies evenveel lasten en narigheid, of ze het nu kunnen dragen of niet? Als we gezondheidszorg eerlijk of gelijk verdelen, rekenen we dan in absolute cijfers, zodat een dure behandeling betekent dat je jouw deel sneller hebt opgemaakt (denk aan het Persoonsgebonden

Budget)? Doen we het op basis van behoefte, dan krijgt wie de grootste problemen heeft, de meeste aandacht. Als we verdelen op basis van verdienste, dan kan dat inhouden dat wie de meeste premie heeft betaald, of wie zijn gezondheid niet heeft verwaarloosd door excessief te roken of drinken, de beste zorg krijgt. Het christendom en het humanisme zullen eerder de nadruk leggen op rechtvaardigheid als 'eerlijke verdeling naar behoefte': het humanisme vanwege zijn mensenrechtsbeginsel ("ieder mens, in welke positie, heeft onvervreembare rechten"), het christendom op basis van het begrip 'barmhartigheid' en omdat het sceptisch staat tegenover het begrip 'eigen verdienste'. Het liberalisme en het modernisme staan positiever tegenover begrippen als verdienste en eigen verantwoordelijkheid (eigen schuld), en het utilisme zal vooral ook kijken welke verdeling het gunstigste uitpakt voor de eindafrekening. Het postmodernisme tenslotte zal nu eens het een en dan weer het andere prioriteren.

Een tweede voorbeeld van de toespitsing van een principe of waarde is wanneer wij *autonomie* zetten in een wijder perspectief. Vaak is een autonome keus een momentopname: iemand wenst een bepaald project, een dienst, of een zorgaanbod. Als het over ingrijpende zaken gaat, wordt verondersteld dat iemand zich niet 'even' uitsprekt, maar herhaaldelijk (of duurzaam), bijvoorbeeld bij euthanasie. Autonomie kun je echter ook breder opvatten. Zo besloot een ethische commissie in een instelling voor gehandicaptenzorg om autonomie van de cliënt te zien als tegen de achtergrond van een netwerk van familierelaties. Men besloot ook om de autonomie van een individuele cliënt zo min mogelijk uit te (laten) spelen tegen visies en gevoelens in zijn netwerk. Autonomie kun je ook wijder opvatten door haar te zien als onderdeel van iemands biografie. De in dit boek besproken zorgethische benadering zoekt, net als een hermeneutische aanpak, de rode draad in iemands leven, in plaats van alleen de vraag te stellen: wat wil iemand hier en nu? Al stemmen de meeste levensbeschouwingen overeen in de visie dat je een mens niet moet isoleren van zijn omgeving en zijn levensloop, toch kunnen de accenten verschillen: het Calvinisme en het humanisme benadrukken de individualiteit van de mens. De postmoderne levensvisie doet dat in nog grotere mate. Het Katholicisme staat weer een meer gemeenschapsgerichte benadering voor. Zulke verschillen in levensbeschouwelijke oriëntatie hebben invloed op de klankkleur van het principe van autonomie.

Een ander voorbeeld van een waarde die toespitsing behoeft is *weldoen*. Wie of wat bepaalt wat welzijn is? Soms is er de neiging om weldoen en autonomie te laten samenvallen: "als iemand iets graag wil, zal dat zijn welzijn wel bevorderen", en omgekeerd: "wat welzijn is, kan iemand alleen zelf beoordelen." Natuurlijk zijn er voldoende heldere gevallen waarbij voor bijna iedereen duidelijk is wat welzijn is, los van iemands eigen visie. Als iemand veel rookt, is dat volgens de statistieken slecht voor zijn welzijn — zozeer dat de Nederlandse overheid op de pakjes rookwaar teksten over kanker en dood laat afdrukken. Maar hoe goed of verkeerd is plastische chirurgie voor een mens? Wat doet de ene of andere leefstijl met je welzijn? Is vlees eten goed voor je? Wat als iemand met een verstandelijke beperking een kind wenst? Dient een bezoekje aan een Extacy-party mijn welbevinden? Is ambitieus en keihard werken beter dan thuis met een biertje op de bank zitten? Wat als een drieëntachtigjarige een open hartoperatie wenst? Is een zelfgekozen dood ('Pil van Drion') beter dan een afgewacht levenseinde? Voor de postmoderne mens kunnen de meeste van deze vragen alleen door de persoon in kwestie worden beantwoord; wat voor de één 'goed' is, mag voor de ander helemaal 'fout' zijn. 'Kwaliteit van leven', 'welzijn' en het daarvan afgeleide morele principe van weldoen zijn voor hem moeilijk in algemene termen te vatten. Levensbeschouwingen met een meer vastomlijnde mensvisie denken daar anders over, al heeft dat weer het nadeel dat algemene uitspraken over menselijk welzijn stuiten op het verwijt van paternalisme en van gebrek aan respect voor andere visies.

(3) *Bijzondere morele overwegingen?*

Tenslotte is het ook mogelijk dat je op basis van een levensbeschouwing komt tot de formulering van nieuwe waarden en principes. De vier principes van Beauchamp en Childress bijvoorbeeld zijn goed doordacht, maar er is geen wet van Meden en Perzen die zegt dat het er vier moeten zijn. Mozes had er tien, de filosoof Kant één, en wie weldoen en niet-schaden samenvoegt, komt op drie uit. Sommige morele overwegingen laten zich maar moeilijk in het stramien van vier principes opsluiten. Een voorbeeld is het spreken van de waarheid. Uiteraard is waarheid een voorwaarde voor andere principes. Een autonoom mens moet zijn keuze op ware informatie kunnen baseren; ook voor weldoen heb je betrouwbare kennis nodig van de feiten. Maar betekent dit dat waarheid alleen een formele vereiste is en uitsluitend instrumentele waarde heeft? Het kan, maar het hoeft niet. Het spreken van de waarheid, het samenvallen van je uitspraken met je eigen inzichten en intenties, kan namelijk ook als een waarde (of een deugd) in zichzelf worden gezien. En zo zou je uit kunnen komen bij een vijfde principe of waarde: waarachtigheid. De keuze voor zo'n 'extra' overweging kan voortvloeien uit een godsdienstige levensbeschouwing (het negende van de tien geboden gaat erover) of uit een Kantiaanse visie op de moraal.

Een ander voorbeeld. Vraag een willekeurige Nederlander of hij liever via natuurlijke of kunstmatige weg aan een gewenste zwangerschap begint, en hij zal kiezen voor de 'natuurlijke' weg; vraag hem of hij liever stilletjes in zijn slaap overlijdt of na het innemen van een euthanaticum, of vraag hem of hij liever in de natuur bruin wordt of op een zonnebank: ook dan zal de voorkeur uitgaan naar het meest natuurlijke alternatief. Hoewel je zulke keuzes lang niet altijd hebt, zijn respect voor de eigen gang van de natuur en terughoudendheid om in te grijpen in natuurlijke processen dikwijls wel degelijk aanwezig. Maar hoe kun je zo'n respect voor de natuur motiveren, anders dan met een beroep op intuïties of emoties?

Levensbeschouwingen kunnen hier een theoretische onderbouwing geven. Een rooms-katholieke (thomistische) visie is daar een voorbeeld van. Ook aanhangers van oosterse vormen van religiositeit (waaronder ik gemakshalve ook New Age en het holisme reken) en een meer ecologische benadering hebben veel aandacht voor de eigen integriteit van de natuur en van natuurlijke processen. Belangrijk argument om overwegingen als waarachtigheid en respect voor de natuur als aparte waarden of principes te omschrijven, is wanneer we kunnen aantonen dat ze niet samenvallen met of voortkomen uit andere overwegingen, maar er juist mee kunnen conflicteren. Bij 'respect voor de natuur' is te denken aan keuzes rondom het gebruik van kunstmatige voortplantingstechnieken, de omgang met het menselijk lichaam na het overlijden, het gebruik van dierlijke organen ten behoeve van transplantatie bij de mens, het bestemmen van een weiland voor de ontwikkeling van een natuurlijk biotoop en het al dan niet afgraven van een heuvel voor de mergelwinning.

2.4 Deugd en morele motivatie

Alle bovenstaande bijdragen van levensbeschouwing aan de moraal hadden een dominant cognitief element: het ging om redenen, argumenten, afwegingen en invullingen waarover redelijk gediscussieerd kan worden. Maar hoewel de ethiek daarmee vrij volledig beschreven is (ethiek is immers systematische *reflectie* op de moraal), is de verwezenlijking van de moraal een ander verhaal. Een commissie kan een rapport vol aanbevelingen schrijven: Houdt rekening met het milieu! Zorg dat burgers zich op straat veiliger voelen! Buig de verruwing van de omgangsvormen om! Respecteer de wens van patiënten en heb aandacht voor hun levensverhaal! Geef mensen met een verstandelijke beperking, en mensen met een psychiatrisch verleden, een volwaardige plaats in de maatschappij, etc. Hoewel het misschien

te ver gaat om te zeggen dat de weg naar de hel is geplaveid met goede voornemens, moet gezegd worden dat goede voornemens nogal eens het eindpunt vormen van een bezinningsproces over ethiek in plaats van de start. Overheidsrapporten over ethiek, beleidsnota's van zorginstellingen en morele codes van bedrijven belanden vaak ongelezen in de papierversnipperaars. Het omzetten van goede voornemens in daden en attitudes is een vak apart — en een zeer noodzakelijk vak. Het optimistische verlichtingsmotto 'het goede kennen is het goede doen' gaat niet altijd op. Morele voornemens kunnen in de vergetelheid raken omdat andere (soms ook weer morele) voornemens urgenter worden. In de ethiekgeschiedenis wordt ook gewezen op het verschijnsel van de zwakke wil: het goede doen schiet erbij in omdat je moe of afgedraaid bent; misschien dat je de moed opgeeft; je ervaart je handelen als een druppel op de gloeiende plaat; je krijgt zo weinig terug; er is niemand die het controleert; klanten, onderhandelingspartners, directieleden, cliënten, patiënten, kortom allen waar je mee te maken krijgt, kunnen lastig en ergerlijk zijn en verdienen het niet dat jij je coöperatief opstelt; je kunt ook niet steeds overal aan denken, etc. Kortom: het kan zijn dat de routeplanner wel functioneert, maar de benzine is op.

Ook op het punt van het realiseren van de moraal kan een levensbeschouwing iets te bieden hebben, met name in de affectieve component (het 'gevoel' van de levensbeschouwing). Levensbeschouwelijke gemeenschappen kunnen een stimulans vormen voor moreel engagement door normen en waarden steeds opnieuw te berde te brengen (denk aan de preek of aan televisieprogramma's); ze kunnen je *feedback* geven als er moeilijkheden of onzekerheden zijn; levensbeschouwing kan helpen bij de vorming van deugden (zie hoofdstuk 10), waardoor je handelen niet langer een verzameling losse keuzen is, maar voortkomt uit een consistent patroon van denken en doen; als je denken over moraal een basis heeft waar je in 'geloofd', geloof je ook meer in je eigen handelen; je kunt de overtuiging hebben dat geen enkele goede daad zinloos is, omdat het vroeg of laat wordt ingepast in een groter geheel; in de christelijke traditie is er het geloof in de 'werking van de Geest', goddelijke bijstand die je boven jezelf uittilt; tenslotte kun je, zonder direct halleluja te gaan roepen, aan je geloof of levensbeschouwing soms een zekere opgewektheid en relativiseringsvermogen ontleen. Onze spirituele bronnen worden niet vaak gethematiseerd, maar ze zijn er wel en ze kunnen aangeboord worden. Motivatie houdt de moraal springlevend, ze geeft je het gevoel dat je het 'ergens voor doet', het geeft doorzettingsvermogen en helpt zo om voornemens in handelen om te zetten.

3 Levensbeschouwing ter sprake brengen?

Het is één zaak om de relaties tussen levensbeschouwing en ethiek in kaart te brengen. Maar hoe zinvol is het om die relatie ook te berde te brengen in zorginstellingen, bedrijven en maatschappelijke organisaties? Allereerst is er op dit gebied een grote pluraliteit. Onze diepste overtuigingen kunnen mijlenver uiteengaan. Ethiek is soms al ingewikkeld genoeg, en als je daarbovenop ook nog eens een discussie krijgt over het al of niet bestaan van God, en van welke God dan, en over het ontstaan en het doel van een mensenleven, dan is het einde zoek. Bovendien mag levensbeschouwing de ethiek dan wel verrijken, maar de vertaalslag van levensbeschouwing naar de ethische praktijk is niet altijd eenvoudig en evenmin altijd even rechtlijnig. Mensen met dezelfde levensbeschouwing kunnen er in morele vragen ('mag euthanasie?'; 'ben je voor of tegen orgaandonatie?') soms zeer verschillende visies op nahouden. Ten derde zijn de meeste levensbeschouwingen en ideologieën ontstaan in heel andere tijden dan de onze, tijden waarin er nog geen atoomenergie, geen internet, geen sociale wetenschappen, geen voorspellende geneeskunde en geen stamcelonderzoek was (om maar

eens wat te noemen), en waarin de wereld nog geen *global village* was. Omgaan met nieuwe omstandigheden lukt niet altijd met behulp van oude systemen. Een vierde en laatste reden komt als het ware uit het voorgaande voort: kijk eens naar de praktijk en je *ziet* dat mensen — in zorginstellingen, ethische commissies en toetsingscommissies, discussieforums, politieke coalities —, zonder over levensbeschouwing te praten, wel degelijk zinvol met elkaar over ethiek praten.

Hiertegenover staat dat levensbeschouwing zoals we zagen wel invloed heeft op je moraal: het levert redenen om moreel te zijn, bepaalt je kijk op mens, wereld, God met een grote of een kleine letter, bepaalt je interpretatie en je afweging tussen waarden, het motiveert je om de daad bij het woord te voegen, kortom: het helpt te verklaren waarom je kiest en handelt zoals je doet. Op basis van dat alles ontkomen we er niet aan — sterker nog, is het nuttig — om, wanneer het over ethiek gaat, met mate soms ook levensbeschouwing ter sprake te brengen. Maar daartoe zijn wel een paar voorwaarden verondersteld.

(1) Vertrouwen

Om over levensbeschouwing te spreken, moet er vertrouwen zijn. Het gaat over diepgaande overtuigingen die te maken hebben met zaken als opvoeding, afstamming en afkomst. Bovendien zijn ze niet altijd rationeel te onderbouwen — als je ze al precies kunt benoemen. Wie erover praat, stelt zich dus kwetsbaar op. Dat kan alleen in een omgeving waarin respect is voor openheid en voor verscheidenheid, en waarin ook anderen bereid zijn om hun bijdrage aan het gesprek te geven (al moet dat weer geen verplichting worden).

(2) De waarheidsvraag wordt niet gesteld

Het ter sprake brengen van levensbeschouwing in een werkoverleg, een ethische commissie, een stuurgroep of een directie heeft allereerst een uitwisseling van visies en argumenten tot doel. In de ethiek en het beleid moeten er soms knopen worden doorgemaakt, maar wanneer het over levensbeschouwing gaat, zelden. Niet dat er op dat niveau geen waarheid is, maar die wordt hier niet beoordeeld. En dat vraagt een bepaalde wijze van gespreksvoering, waarbij terughoudendheid (niet oordelen) en openheid voorop staan en waarbij een uitwisseling niet gelijk uitloopt op een discussie.

(3) Aandacht voor pluraliteit

Het ter sprake brengen van levensbeschouwing wordt iets makkelijker naarmate de gesprekspartners op dat punt meer gemeenschappelijk hebben. Met sommige mensen en groepen deel je meer dan met anderen. Wanneer in een kerk of in het Humanistisch Verbond wordt gesproken over ethische vragen, is het logisch om de verbinding tussen ethiek en levensbeschouwing directer te leggen dan in de meer pluralistische setting van het bedrijf, de onderwijsinstelling of de zorginstelling. Sommige zorginstellingen (soms ook bedrijven) hebben een cultuur waarin men zich nadrukkelijk met een levensbeschouwelijke stroming identificeert. Naarmate zo'n gedeelde identificatie minder aanwezig is, wordt het gesprek over levensbeschouwing complexer. Maar het wordt daarmee niet minder nodig.

4 Besluit

Ethiek is in veel opzichten van je levensbeschouwing afhankelijk. Levensbeschouwing geeft je redenen om moreel te zijn. Het levert je je meest basale waarden en helpt je een afweging te maken wanneer morele overwegingen met elkaar in aanvaring komen. Het bepaalt je kijk op de feiten. En het motiveert je om voornemens ook in daden om te zetten. Wanneer we hier

uitdrukkelijk over praten en visies en argumenten uitwisselen, groeit het begrip voor de verschillende keuzen die we soms maken. Ethiek heeft als discipline temidden van de levensbeschouwelijke en ideologische variëteit een grote en waardevolle eigenstandigheid, een eigenstandigheid die bewaakt en bewaakt moet worden. Tussen levensbeschouwing en ethiek is het bovendien geen zuiver eenrichtingsverkeer: onze morele inzichten kunnen op hun beurt gevolgen hebben voor onze levensbeschouwing. Hoe dat gebeurt, is primair een zaak van het individu en van levensbeschouwelijke en geloofsgenootschappen.